

motieven uit het theater, zodat zijn oeuvre een toneelmatig karakter kreeg. Ook M. Westerman bevestigt in haar stuk dat Steen deel uitmaakte van wat zij 'een literaire lachcultuur' wil noemen. Met *De Vries* beklemtoont zij de verscheidenheid van de beeldende middelen, die hij — dikwijls tegelijkertijd — gebruikte. Niet alleen rekte hij de grenzen tussen genre- en historieschilderkunst op. Maar hij streefde er ook naar door opzettelijk ouderwets aandoende schilderijen en een strategie van komische omkering de kijker een boodschap over te brengen. Zo wilde hij het heersende ideaal van de 'geleerde' schilder naar beneden halen. Komische zelfportrettering en het afbeelden van eigen vrouw en kinderen op schilderijen waren daarvan een onderdeel. De Jongh meent dat hierbij geen spoor te vinden is van een poging zich als berouwvolle zondaar voor te doen. Voor Chapman is die constatering echter niet voldoende. Zij ontwerpt een buitengewoon ingewikkelde tweedeling van Steens artistieke bedoelingen, die met zijn hoogst persoonlijke suggestionabele impressies, want echte gegevens behalve de voorstellingen op de schilderijen zijn er niet, uitmondt in de vaststelling dat bij de schilder 'uiteindelijk de invitatie in een vermaning verkeert en medeplichtigheid uit[loopt] op kritiek. Door zelf niet buiten schot te blijven, verinnerlijkt Steen het morele conflict en maakt hij het zichtbaar als een subjectieve ervaring. Hij claimt het inzicht van een nar' (22). Wie nog meer van deze indicaties hoe Steens schilderijen te bekijken wil hebben, leze haar hooggestemde zinnen over het beroemde oestereetstertje als 'iets onweerstaanbaar begerlijks, dat tussen personage en beschouwer een web van medeplichtigheid weeft. Afhankelijk van die beschouwer, die niet meer beschermd wordt door de afstand die een moreel oordeel mogelijk maakt, versterkt dit assertieve schilderij ofwel het genot ofwel het onbehagen' (128). Ook A. Wheelock weet — naast het altijd weer opgevoerde, onjuiste, beeld van de Republiek als geheel calvinistische gemeenschap (208) — soms heel wat lyrische om niet te zeggen opgewonden beschouwingen vol persoonlijke impressies neer te schrijven (zie bijvoorbeeld zijn karakteristiek van Steens Emmaüsgangers als 'een van de stoutmoedigste en uitdagendste religieuze schilderijen uit de Hollandse kunst' (202)). De kijker wordt zo eigenlijk nauwelijks ruimte gelaten zelf nog eens nuchter de schilderijen op hun merites te beoordelen. En dat moet toch uiteindelijk de bedoeling van deze wetenschappelijke catalogus zijn. Zo vallen er in dit onmisbare boek diverse tradities van het kunsthistorische bedrijf waar te nemen en dat maakt het voor de liefhebber extra interessant.

E. O. G. Haitsma Mulier

H.M. Nellen, C. M. Ridderikhoff, ed., *Briefwisseling van Hugo Grotius, XV, januari-september 1644* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie CCXXXVIII; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1996, xlv + 852 blz., f 135,-, ISBN 90 5216 089 9).

Het grote werk nadert zijn voltooiing. De delen XV en XVI vormen het sluitstuk van Grotius' correspondentie, de brieven geschreven en ontvangen in de laatste twintig maanden van zijn leven, nu niet uitgegeven per kalenderjaar, maar in twee ongeveer even grote delen samengebracht. Deel XV geeft een algemene inleiding op de delen XV en XVI, gevolgd door enkele illustraties en een uitgebreide inleiding op de brieven van dit deel. Dan komt de tekst van 445 brieven, degelijk geannoteerd, waarbij gelukkig weer geprobeerd is zo weinig mogelijk naar aantekeningen in andere delen te verwijzen. Zoals gebruikelijk wordt het boek afgesloten met lijsten van afkortingen en geraadpleegde literatuur, van brieven, van geciteerde bijbelplaatsen en citaten van Griekse en Latijnse auteurs, en van namen en boektitels.

Als ambassadeur van Zweden aan het Franse hof blijft Grotius ook in 1644 zijn opdrachtgevers

wekelijks voorzien van allerlei politiek en diplomatiek nieuws. Veel aandacht krijgt de pas uitgebroken oorlog tussen Zweden en Denemarken, maar Grotius' werk daarbij wordt gehinderd door speciale afgezanten die hem nergens bij betrekken. Ook de traag op gang komende vredesbesprekingen in Münster en Osnabrück komen uitgebreid aan de orde. De krijgsverrichtingen in Duitsland raken Grotius nu persoonlijk, omdat zijn zoon Dirk, in Franse militaire dienst, daar tweemaal krijgsgevangen wordt gemaakt. De nieuwsbrieven van de ambassadeur geven ook allerlei berichten uit Engeland, Frankrijk, de Republiek en andere landen.

Vormen de ambtelijke brieven de hoofdmoot van deze correspondentie, er zitten ook interessante particuliere brieven tussen, zoals de briefwisseling met broer Willem en zwager Nicolaes van Reigersberch. De tijd van het felle polemiseren is voorbij, maar er wordt nog wel gewerkt aan de uitgave van enkele van Grotius' boeken. We lezen over het wetenschappelijk werk en het wel en wee van vrienden en bekenden, over Grotius' zonen Pieter, Cornelis en Dirk, die zo weinig naar hun vader aarden, maar ook over het zoeken naar de befaamde zoekgeraakte boekenkist van de vlucht van 1621.

Vanaf deel XIII worden de nieuwsbrieven die Grotius wekelijks verzond, bij elkaar geplaatst, en wordt alleen de eerste daarvan uitvoerig geannoteerd, omdat deze brieven vaak dezelfde feiten vermelden. Daardoor is er ruimte gewonnen voor een meer uitvoerig commentaar en een betere verwijzing naar de gebruikte literatuur. Dat is ongetwijfeld winst. Het is echter jammer dat de vaak onmisbare uitleg van de doorgaans in telegramstijl gestelde berichten nu moeizaam in en bij een andere brief moet worden gezocht, een brief die dan dikwijls ook nog in een andere taal is geschreven. Het nieuws in de Latijnse brieven aan rijkskanselier Axel Oxenstierna moet vaak worden thuisgebracht met behulp van de Nederlandse nieuwsbrieven aan Van Reigersberch. Het had misschien toch de voorkeur verdiend bij zo'n tweede brief korte verwijzingen naar de eerder gegeven aantekeningen op te nemen.

En nu we het toch over verwijzingen hebben: het register van persoons- en geografische namen en boektitels stelt teleur. Bij een aantal steekproeven ontdekte ik dat achter een naam wel eens bladzijden worden opgegeven waarde betreffende persoon of plaats niet is te vinden. Buiten de publicaties van Grotius zelf bevat het register bijna geen boektitels meer. Jammer, want in de vroegere registers kon men zo gemakkelijk even een titel opzoeken. Dat geldt ook voor de pagina's met biografische gegevens, die in het register een asterisk moeten hebben. Helaas ontbreekt in veel gevallen nu dat sterretje, zodat veel handzame informatie wel aanwezig is, maar niet direct kan worden teruggevonden. Het eerste doel van deze uitgave, het geven van duidelijk verklaarde briefteksten, lijdt daar niet onder, maar een uitgave als deze heeft toch ook de bijkomende functie van naslagwerk, en van die prettige bijkomstigheid kan nu minder genoten worden.

Men kan het nog steeds betreuren dat de Grotiusbrieven in het Nederlands zijn ingeleid en commentariseerd, maar dat is treurnis achteraf. Wel wil ik nog even wat zout op enkele Nederlandse slakjes leggen. Welke spelling wordt nu gevolgd, de nieuwe of de oude? Ik lees nog steeds 'publikatie', wat nu weer 'publicatie' moet zijn. In een brieveninventaris wordt naar een tekst 'verwezen', maar wordt een brief zelden of nooit 'geciteerd'. Is het goed Nederlands om leden van het Engelse parlement 'parlamentarissen' te noemen? Wie graag kardinaal der Roomse Kerk wordt, verlangt naar het 'kardinaalspurper', maar kan hij in dat geval ook het 'scharlaken' ambiëren?

Genoeg hierover. Waar het hier en nu vooral om gaat is de constatering dat er weer een degelijk stuk werk is afgeleverd en dat het grote project van de Grotiuscorrespondentie nu, na vele, vele jaren, binnenkort volledig zal zijn gerealiseerd. Bij het scheiden van de markt is het nu niet meer het Grotius-instituut, maar de Werkgroep Renaissance van het Constantijn Huygens-instituut dat de zorg voor deze uitgave draagt. Misschien zou Grotius dat zelf niet zo sympathiek

hebben gevonden, want hij mocht de grote Constantijn niet, die 'Santra Salebrosus', die ruige grammaticus, zoals hij de dichter spottend noemde. Daar staat dan voor ons wel weer tegenover, dat de bewerkers van dit deel van Grotius' brieven dankbaar kunnen verwijzen naar de hulp die ze hebben gehad van de andere medewerkers van genoemd instituut, waar diverse kundigheden en specialismen gebundeld zijn, zeker ook ten voordele van dit project.

C. S. M. Rademaker

M. J. van der Wal, *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650* (Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies III; Den Haag: Sdu uitgever, 1995, ix + 161 blz., f39,90, ISBN 90 12 08298 6).

De ontwikkeling van de taal vormt blijkbaar ook een aspect van het megaproject 'Nederlandse cultuur in Europese context', met 1650 als een van de ijkpunten. De wording van een eenheidstaal in de jonge Republiek stond niet op zichzelf: een soortgelijk proces vond overal in het vroeg-moderne Europa plaats. Standaardisatie van de taal eiste om te beginnen een positieve taaiattitude. Deze ontwikkelde zich inderdaad in het vijftiende-eeuwse Italië en het zestiende-eeuwse Frankrijk, Engeland en Duitse Rijk. De waardering voor de volkstaal nam vooral door het humanisme, het protestantisme en het proces van staatsversterking toe. Deze positieve taaiattitude was een onmisbare voorwaarde voor selectie. Meestal trad op den duur een bepaald dialect als standaardtaal naar voren en begonnen bepaalde taalvormen als norm te fungeren. Door de bestaande machtsverhoudingen ontwikkelde het Hollands zich in de Republiek vanzelf tot standaardtaal, gelardeerd met Vlaamse en Brabantse elementen, terwijl het Oost-Nederlands naar de achtergrond verdween. De taalvormen van Hooft en Vondel kregen daarbij geleidelijk enige normatieve waarde, hoewel op microniveau tot 1800 nauwelijks sprake was van standaardisatie. Het selectieproces kwam tot uiting in pogingen tot codificatie; grammatica's en woordenboeken hadden ten doel de regelgeving te bevorderen. Dat was ook in de Republiek het geval; omstreeks 1650 zou enige stabilisatie zijn bereikt, al hadden dergelijke pogingen tot standaardisatie geen dwingende kracht. Tegelijk vond er functieuitbreiding plaats: de volkstaal manifesteerde zich overal op nieuwe terreinen, zoals de wetenschap. Zulke initiatieven hadden in de Republiek, althans op wetenschapsgebied, niet al te veel succes; het Latijn bleef de voertaal op de universiteiten en van de vooraanstaande geleerden. Er verschenen in de volkstaal vooral praktische verhandelingen voor wijdere vakkringen. Het grootste probleem was de acceptatie van de standaardtaal en standaardvormen door bredere lagen van de taalgemeenschap. Er werd daarbij in Nederland tot 1650 en zelfs tot 1800 niet veel vooruitgang geboekt. Men heeft het dan nog alleen over de geschreven taal; de gesproken taal verkeerde zelfs in 1900 qua standaardisatie nog in een staat van wording.

Men kan niet bepaald zeggen dat de thematiek van dit boek mij op het lijf is geschreven; dat noopt tot enige voorzichtigheid. Het kan echter ook verfrissend zijn als een buitenstaander eens door het taalkundig doolhof dartelt. De opzet van het boek verdient niets dan lof. De auteur, universitair docent historische taalkunde te Leiden, gaat uit van een duidelijke vraagstelling en definiëring en werkt de aangesneden problematiek deskundig en systematisch uit; de internationale context krijgt hierbij ruimschoots aandacht. Na twee hoofdstukken over het standaardisatieproces in Europa en in de Republiek tot 1650 concentreren de laatste twee hoofdstukken zich telkens op één aspect van dat proces in de Republiek: het ontstaan van een positieve taaiattitude en het gevecht van de volkstaal met het Latijn op wetenschappelijk terrein; de persoonlijke bijdrage van de auteur bestaat uit het bestuderen van de muziekterminologie.